

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

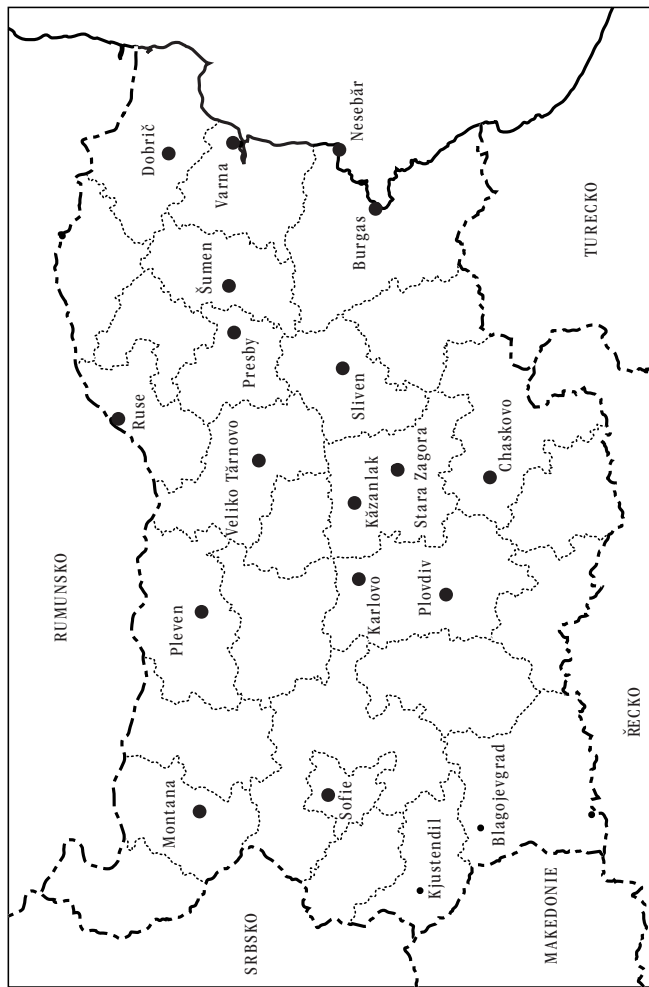
BULHARSKO

Jiří Martínek

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Bulharsko

J I Ř Í M A R T Í N E K

N A K L A D A T E L S T V Í L I B R I , P R A H A 2 0 0 9

Údaje v textu jsou aktuální k době dokončení rukopisu
(přelom let 2008 a 2009).

© Jiří Martínek, 2009

© Libri, 2009

ISBN 978-80-7277-422-7

Obsah

Pravěk a starověk	8
Bulharsko v pravěku	8
Varnenská kultura	9
Thrákové	10
Odryská říše	12
Hroby a hrobky	13
Součást římského impéria	15
Příchod Slovanů	17
První bulharská říše (681–1018)	19
Bulhaři	19
Chán Krum	21
Boris a přijetí křesťanství	23
Simeon – vrchol bulharského státu	24
Ústup ze slávy	26
Samuel a agonie Bulharska	28
Asěnovci, Šišmanovci a další	29
Bulharsko pod byzantskou nadvládou	29
Bogomilové	30
Tárnovské povstání a vznik druhé bulharské říše	31
Ivan Asen II. a jeho nástupci	33
Ivajlo – pastýř na trůně	34
Terterovci a Šišmanovci	35
Kultura středověkého Bulharska	36
Turecká hrozba a zánik Bulharska	37
Epilog: Varna	39
Pod tureckým jhem	41
Organizace turecké nadvlády	41
Národnostní a náboženské poměry	42
Odpor proti Turkům	44
Hajduci	45
Znovuzrození	46
Rusko-turecké války	46
Počátky národního obrození	47
Architektura a malířství	48
Rakovski, Levski, Botev	49

Rusko-turecká válka 1877–78	50
San Stefano, bulharský sen	52
Bulharsko v letech 1878–1918	54
Budování státu	54
Východní Rumelie	55
Slivnica	56
Nová dynastie	58
Stambolovská diktatura	59
Kultura a věda za národního vzepětí	60
Makedonská otázka a ilindenské povstání	62
Úplná nezávislost	64
Balkánské války	65
Po boku Centrálních mocností	67
Meziválečné Bulharsko	70
Mír z Neuilly	70
Zemědělská vláda	71
Stambolijského a Daskalovův pád	72
Krvavý profesor Cankov	73
Třicátá léta a světová krize	75
Georgi Dimitrov a lipský proces	76
V předvečer nové války	77
Bulharsko jako Hitlerův spojenec	79
„Osvobození“	81
Poválečný epilog	83
Komunistický režim	85
Konec demokracie	85
Pod zrakem Stalinovým	86
Odstranění kultu osobnosti (po bulharsku)	89
„Korunní princezna“	91
Budování národního hospodářství	92
Bulharská kultura a věda ve 20. století	94
Na cestě do Evropy	97
Turecký problém	97
Revoluce, kterou národ nechtěl	98
Nad propastí	100
Carův (nijak slavný) návrat a budoucí šance	102
Česko-bulharské vztahy	105
Encyklopedické heslo	113
Státní svátky	122

Představitelé státu	123
Literatura	128
Rady turistům	130
Nejdůležitější telefonní čísla	132
Jazyková první pomoc	134
Nejdůležitější slova a fráze	135
Číslice	135
Poznámka k přepisu vlastních jmen	136
Seznam zkratek	137

Pravěk a starověk

Bulharsko v pravěku

Území dnešního Bulharska patří k nejdéle obývaným oblastem Evropy. Lze uvažovat, že jej aspoň částečně osídlili pravěcí lidé už ve starších čtvrtohorách, neboť z tohoto období pochází archeologické nálezy z jeskyně Petralona v severním Řecku nacházející se nedaleko od nynějších bulharských hranic. Tamní kosterní nálezy patříci jednomu z předchůdců člověka jsou staré asi 800 000 let. Nálezy přímo z bulharského území z této doby však zatím nemáme k dispozici.

V dobách ledových se Bulharsku kontinentální zalednění vyhnulo, jižní hranice souvislé ledové masy zasahovaly pouze na dnešní střední Ukrajinu. Hřeben Karpat uchránil většinu území od nejhorších klimatických následků, ale vegetace i tak měla podobu spíše dnešního Švédska s hustými jehličnatými lesy. Zalednění se ovšem výrazně projevilo v horách, které se podobaly nynějším Alpám (na Rile byly až 15 km dlouhé ledovcové splazy, obdobně i v Pirinu) a dosud jsou zde zachována četná jezera ledovcového původu.

Pravděpodobně nejstarší přímé stopy po osídlení člověkem pochází z jeskyně Bačo Kiro, která leží ve středním Bulharsku poblíž Drjanovského kláštera a asi 15 km od Gabrova. Při výzkumech ze 70. let 20. století polsko-bulharská expedice našla pračlověkem zdobené kostěné předměty ze staršího paleolitu (cca 100 000 let staré; vrstva 12) a také čtyři ohniště z doby před asi 45 000 lety, v nichž vědci našli jedny z nejstarších kosterních pozůstatků druhu *Homo sapiens sapiens* v Evropě (vrstva 11). Konečně v dalších, vyšších vrstvách (č. 4–9) archeologové objevili četné předměty z období aurignacienu, jejichž stáří se odhaduje na 28 000 až 40 000 let. (Jeskyně, vzdálená jen asi 300 metrů od slavného Drjanovského kláštera, je přístupná i turistům.)

Z mladšího období je důležitou lokalitou Tmavá díra (*Tamnata dupka*) u obce Karkulovo nedaleko Lukovitu v severním Bulharsku z období před asi 25 000 lety, či Kamenný les (*Po-*

biti kămani) nedaleko Varny, kde přímo uprostřed jedinečné geologické lokality našel pozůstatky po tábořišti druhu *Homo sapiens sapiens* (o stáří 20 000 až 30 000 let) ve 30. letech 20. století samorostlý český archeolog Jaroslav Petrbok.

Jednotlivé archeologické nálezy dokládají osídlení území i v dalších epochách, ale početnější kolekce jsou k dispozici až z doby, kdy se na Balkáně usadili první zemědělci.

Varnenská kultura

K nejvýznamnějším pravěkým kulturám na bulharském území patřily neolitické kultury Hamangia a Vinča (druhá z nich ovšem s centrem na území dnešního Srbska), v období eneolitu varnenská kultura (5. tisíciletí před n. l.) a v době bronzové kultura Ezero.

Naleziště Karanovo poblíž Slivenu, kde se našly pozůstatky osídlení ze všech těchto epoch, pak slouží jako vhodné měřítko pro chronologii prehistorie na celém Balkáně. Zde byla nalezena už neolitická vesnice z první půlky 6. tisíciletí před n. l. tvořená skoro 20 budovami, které mohly poskytovat obydlí cca stovce obyvatel. Na tyto vrstvy (Karanovo II–III) však navazovala celá řada dalších sídelních vrstev až téměř do změny letopočtu.

Za nejzajímavější z pravěkých nalezišť na bulharském území je považována lokalita Varna, která je obvykle datována do období eneolitu (podle datování C^{14} cca 4400–4100 před n. l., což odpovídá jihobulharskému stupni Karanovo VI). Nachází se asi 4 km západně od centra nejvýznamnějšího bulharského přístavu, kde byla náhodou nalezena v říjnu 1972 při budování průmyslové zóny – následné archeologické výzkumy R. Marinova a I. Ivanova se pak protáhly na více než 20 let. Celkem zde prozkoumali na 300 hrobů, zhruba 60 % plochy pravěkého pohřebiště. Další podobné pohřebiště bylo nalezeno v Durankulaku u rumunských hranic, kde bylo prozkoumáno dokonce na 1 200 hrobů.

Naleziště varnenské kultury jsou typická jednak bohatstvím nalezené keramiky, jednak kostrovými pohřby s četnými šperky ze zlata (Z jediného hrobu Varna č. 43, v němž mimochodem chyběla kostra, je známo víc drahého kovu než ze všech ostat-

ních evropských nalezišť té doby dohromady. Na varnenské nekropoli bylo vyzvednuto celkem na 6 kg zlata!) a korálků, ale také s početnými nástroji ze světlého pazourku a obsidiánu. Vzácný nález představovalo i několik pohřebních masek z nepálené hlíny. Lid varnenské kultury dokázal mj. zpracovávat měděnou rudu; těžil jí zřejmě v pohoří Sredna Gora a jeho obchodní kontakty sahaly až k dolní Volze a na řecké ostrovy. Jejich náboženství zřejmě počítalo s existencí posmrtného života.

Konec kultury na sklonku 5. tisíciletí je nečekaně náhlý: bulharská archeoložka H. Todorovová ho vysvětluje prudkou změnou podnebí, které se obyvatelé nedokázali přizpůsobit, jiné teorie mluví o epidemii, další o vpádu nájezdníků ze severovýchodu.

V období eneolitu se na území Bulharska objevují osady prvních zemědělců, v Madaře (u Šumenu) archeologové dokonce objevili celou dílnu na výrobu pazourkových nástrojů (asi třetí tisíciletí před n. l.). Další doklady o užívání kovů máme z doby 2000–1800 let před n. l. z lokality Kremikovci u Sofie; místní obyvatelé tam primitivním způsobem tavili měděnou rudu. Od 2. tisíciletí se šířila znalost bronzu, zatímco železo se na Balkáně objevuje ve větším měřítku až po roce 1000 před n. l. Thrákové však později vynikli především jako umělečtí zpracovatelé zlata a stříbra.

Záhadnou stavbou z bulharského dávnověku je komplex Perperikon, který se někdy pokládá za Dionýsův chrám, ale pravděpodobně je starší. Leží ve východní části Rodop, 15 km od města Kärđžali; jeho největší částí je kulatý kamenný oltář vytesaný do skály o průměru téměř dva metry. Někteří archeologové se o tomto místě domnívají, že je vrstevníkem Mykén, podle jiných výzkumů tato megalitická památka náleží už do 3. tisíciletí před n. l. s následnou úpravou za Thráků. Poté ji však na několik tisíc let porostl hustý les, teprve v současnosti postupně kácený.

Thrákové

Do historie uvedli území dnešního Bulharska Thrákové, kteří jsou podle archeologických nálezů doložitelní od 12. století před n. l. Jejich etnický původ je nejasný; předpokládá se, že

snad vznikli smíšením původních obyvatel Balkánského poloostrova s indoevropskými kmeny, které přišly do Evropy v rané době bronzové (na přelomu 3. a 2. tisíciletí před n. l.). Jejich jazyk patřil zřejmě do satemové skupiny indoevropských jazyků (měli tedy blíže k Íráncům či Skytům a poté Sarmatům a Slovanům než k západoevropským Keltům, Řekům a Římanům); uvažuje se nicméně též o jejich velké blízkosti s malosijskými národy (zejména Frýgy, Mysy a Bithýny), zatímco vztah k mínójské anebo později mykénské kultuře je spíše předmětem spekulací.

Podle řecké mytologie byli Thrákové potomky muže jménem Thrax, údajného syna boha války Area. První písemné zmínky o Thrácích nalézáme v Homérově *Iliadě*, kde vystupují jako spojenci Trójanů. Podle téhož zdroje se Thrákie táhla od řeky Vardaru (řecky *Axios*) na západě až k Dardanelám a Černému moři na východě. Toto vymezení, které zahrnuje vlastně vše mezi Řeckem a Skýthií, tj. severním Černomořím, se opakuje i u dalších autorů. „Otec historie“ Hérodotos Thráky v 5. století před n. l. považoval za druhý nejpočetnější národ na světě (po Indech) a domníval se, že pokud by se dokázali sjednotit, stali by se i národem nejmocnějším; tento názor dnes pokládáme za přehnaný, nicméně dokládá respekt, jaký u Řeků budili.

Thrákové byli usedlí zemědělci (pěstovali mj. pšenici a proso), znali bronz i železo – přesto je Řekové měli za barbary. Podobně jako u Keltů a jiných barbarských kmenů žila většina lidí v prostých, opevněných vesnicích na vrcholcích kopců. Existovala zde i řada větších pevností, které sloužily rovněž jako regionální obchodní centra. Thrákové velmi dobře ovládali jízdu na koni a prosluli jako udatní bojovníci. Řecké městské státy je proto často najímaly jako žoldnéře. Vedle toho však dosáhli i vysoké kulturní úrovně. Dělili se na celou řadu kmenů, k nimž patřili mj. Getové a Dákové (v dnešním Rumunsku toto příbuzenství ale není přijímáno zcela jednoznačně, rumunští badatelé naopak staví Dáky na úroveň Thráků jako kmenového svazu), Sardové (v oblasti Serdiky, nynější Sofie), Moesové nebo Běsové – ti prosluli schopností zpracovávat železnou rudu i drahé kovy. U Černého moře žili Astové a Tinitové, při řece Marici pak historicky významní Odrysové. Vrchol thrácké kultury měl nastat někdy ve 7.–4. století

před n. l., politicky – ale i ve výtvarném umění – ovšem o sobě dávali vědět mnohem déle. Nedořešený zůstává i jejich vztah k dalším sousedům na západě – Makedoncům, kteří po velkém vzepětí (Alexandrova říše) byli rovněž pořečtění.

V průběhu 7.–6. století před n. l. se na pobřeží Černého a Egejského moře začali za tzv. velké kolonizace stěhovat Řekové z Malé Asie a z Balkánského poloostrova a zakládali tu svá města, tzv. kolonie. K těm nejvýznamnějším, nacházejícím se na nynějším bulharském území, patřily (od jihu) Apollonia – dnešní Sozopol, Anchialos/Pomorie, Mesembria/Nesebăr, Odéssos/Varna či Dionýsopolis/Balčík; k vůbec nejdůležitějším pak patřil Byzantion, na jehož místě dnes stojí Konstantinopol (u nás nazývaný Cařihrad), dnes turecký Istanbul. Řekové a Thrákové spolu žili v poměrně dobrých vztazích, přičemž mezi nimi docházelo k vzájemnému kulturnímu ovlivňování; Thrákové mj. převzali řecké písmo – bohužel známe jen něco málo přes dvě stovky thráckých slov a jmen, takže o jejich přesném lingvistickém zařazení se vedou spory. Jako „lingua franca“ se zejména v kontaktech s cizinci užívala řečtina, kterou zřejmě i část thráckého obyvatelstva (hlavně z vyšších vrstev) přijala za svou. Thrákové prosluli též smyslem pro hudbu: thráckého původu prý byl i bájný pěvec Orfeus.

Odryská říše

Thrákie jižně od Dunaje (s výjimkou Běsů a některých menších kmenů na západě) byla téměř půl století ovládána Peršany, jejichž král Dareios I. († 486 před n. l.) si je podmanil při vojenském tažení někdy v roce 512 před n. l. Při vhodné příležitosti však Thrákové od Peršanů zase odpadli: roku 479 před n. l. obětovali perského vojevůdce Oiobaze, který k nim utekl po porážkách u Salamíny a Platají, neboť thráctí bohové si žádali i lidskou krev...

Thrákové vytvořili i první státní útvary. K nejmocnějším z mnoha thráckých kmenů patřili Odrysové sídlící v oblasti mezi Starou planinou, Dardanelami a pobřežím Egejského moře. Jejich vládce Teres vytvořil mezi roky 480–440 před n. l. centralizovaný stát, s jehož existencí jako mocenským faktorem museli počítat jak Athéňané, tak dokonce Peršané. Ně-

kteřá thrácká (pobřežní) města se stala členy Athénského námořního spolku, ale Sevt I. (Seuthés, asi 424–405 před n. l.) zasáhl do událostí peloponéské války naopak na straně Sparty. Za vrchol thrácké moci jsou pak považována léta, kdy vládl Kottys I. (389–359 před n. l.), ale po jeho zavraždění moc Odrysů rychle upadla. Jeho syn Kersobleptés nechal razit bronzové mince a udržoval přátelské vztahy s Filipem II. Makedonským; když se však otevřeně připojil na stranu Athéňanů, vytáhl Filip v čele vojska do Thrákie a zabil Kersobleptova syna. Roku 351 před n. l. pak makedonský vládce dobyl západní část Thrákie a učinil z ní součást své říše. O deset let později si podmanil i zbytek země jižně od pohoří Hemus, jak se tehdy označovala Stará planina (Balkán). V několika thráckých městech založil pevnosti s vojenskými posádkami, z nichž nejdůležitější byla Filippopolis, dnešní Plovdiv, založená na místě staršího města zvaného Pulpudeva či Eumolpias. Po jeho smrti se Thrákové vzbouřili, ale odboj bleskově potlačil Filipův nástupce Alexandr Veliký († 323 před n. l.), který v roce 335 před n. l. dobyl i území na sever od Staré planiny až po deltu Dunaje. Thráctí žoldnéři se pak účastnili Alexandrova slavného tažení proti Persii.

Makedonské panství v Thrákii se rozpadlo brzy po vojevůdcově smrti; na jihu vyhnal Alexandrova nástupce (diadocha) Lýsimacha potomek odryských vládců Sevt (Seuthés) III., zatímco sever se stal doménou Dáků a jim příbuzných Getů. Boje s Makedonií pokračovaly až do Lýsimachovy smrti († 281 před n. l.). Krátce poté (roku 279 před n. l.) sem vpadli ze severozápadu Keltové a na dvě generace si Thrákii podrobili, čímž říše Odrysů definitivně zanikla. Část Keltů (říkalo se jim zde Galatové) odešla do Malé Asie a tam žili až do 2. století před n. l., kdy se smísili s okolními národy.

Hroby a hrobky

Thrákové za sebou zanechali jedinečné kulturní dědictví. Vedle řady archeologických nalezišť – jedním z nejznámějších bylo panovnické město Seuthopolis, zmizelé v 50. letech 20. století pod hladinou přehrady na řece Tundža poblíž Kazanlaku, či zlatým pokladem proslavené Panagjurište – k němu patří hlavně za-

chované hrobky v Kazanlıku a Sveštari, součást světového kulturního dědictví.

Předmětem ochrany UNESCO v Kazanlıku je thrácká hrobka na pahorku Ťulbeto z let 310–290 před n. l., objevená roku 1944. Pod mohylou vysokou 7,2 metru byla nalezena pohřební komora stavěná z cihel spojených maltou a především s jedinečnou freskovou výzdobou, která zachycuje vládce loučícího se se světem. Pohřbili tu neznámého panovníka z makedonské éry a jeho ženu; jistě bohatá pohřební výbava byla vykradena již ve starověku. Podobně jako například ve španělské Altamiře je originál hrobky veřejnosti uzavřen, ale v blízkosti je zbudována návštěvníkům přístupná kopie.

Mnohem méně známá (ostatně turistům fakticky nepřístupná) je značně odlišná, ač jen o málo mladší (cca 300 až 250 před n. l.) hrobka ve Sveštari, asi 40 km severovýchodně od Razgradu, nalezená roku 1982. Ve hrobce o třech místnostech byl pohřben asi šedesátiletý muž a mladá žena; někdy se spekuluje, zda oním pohřbeným není Drumihed, vládce thráckého kmene Getů, který na přelomu 4. a 3. století úspěšně bojoval proti Lýsimachovi. Unikátní a odjinud zcela neznámá je výzdoba s vytesanými ženskými figurami v řeckých šatech, přes které mají jakousi suknici, a s lunetami na klenbě.

Památkou podobného charakteru bude zřejmě také nedávno objevená svatyně u vsi Starosel nedaleko Plovdivu, kde se zachovaly i zbytky reliéfů a ohradní zdi o délce čtvrt kilometru. Z českého hlediska je pak zajímavou lokalitou Pistiros na Marici (nedaleko Septemvri a Pazardžiku), na jehož znovobjevení se podílí i čeští vědci z Ústavu pro klasickou archeologii Filozofické fakulty UK v čele s profesorem Janem Bouzkem. Město založili v 5. století před n. l. osadníci z ostrova Thassos – podařilo se najít i dohodu kolonistů s domorodými Thráky vytesanou do žulového bloku. Z velké části ho zničili Keltové roku 279 před n. l., ale poté ještě nějakou dobu přežívalo. Soubor zdejších nálezů zajímavě vypovídá o životě thrácko-řeckého města hlavně ve 4. a 3. století před naším letopočtem. K nejproslulejším thráckým památkám patří především zlaté a stříbrné masky, ale také nádoby (na nichž je patrný vliv Řecka) a k posledním nalezeným pokladům náleží soubor zlatých nádob objevený roku 2006.

Součást římského impéria

Ve 2. století před n. l. si Balkánu začal všímat rozpínající se Řím. K již dříve dobytým oblastem na západě si v roce 168 před n. l. podrobil Makedonii a o 22 let později roku 146 před n. l. i Řecko. To pak Římané ovládali z pevnosti na Akrokorintu, kam umístili početnou posádku. Makedonská moc padla a thrácké státy načas zůstaly mimo cizí područí. S jistým zpožděním – způsobeným mj. i rozbroji v samotném Římě – však došlo i na Thrákii.

Už Andriskos, který vedl roku 149 před n. l. povstání Makedonců proti Římu, získal značnou podporu právě z Thrákie. Některé kmeny se ale později Římu raději samy poddaly, zatímco jiné setrvaly, a to někdy i po generace, v čím dál tím marnějším odporu. Po složitých bojích nakonec roku 79 před n. l. Římané dobyli nejvýznamnější sídlo východních Thráků Uskudama (ležící zřejmě na místě nynějšího Edirne), a poté celé povodí Marice. Thráčtí otroci se v té době stali v Římě vyhledávaným artiklem mj. jako gladiátoři. Z této oblasti ostatně pocházel i legendární Spartakus, vůdce povstání z let 73–71 před n. l.; dnes ho připomíná mohutný pomník v jeho údajně rodném městě Sandanski, antické Dezudavě.

Oblast mezi Starou planinou a Dunajem se silně romanizovala už od 70. let 1. století před n. l. a přes boje s Dáky, kteří ji za krále Burebisty (70–44 před n. l.) dočasně ovládli, tu Římané roku 15 n. l. založili provincii Moesia. Na jihu si Thrákové udrželi svobodu jen o pár desítek let déle; Béssové se podrobili za Augusta (11 před n. l.), Odrysové ještě chvíli odolávali římskému náporu, ale za Tiberia (asi roku 15 n. l.) se i jejich země stala římským vazalem, respektive za vlády císaře Claudia (45 n. l.) provincií. Přibližně v téže době Řím k Moesii připojil i dosud thráckou oblast při černomořském pobřeží později známou jako Dobrudža. Rozsáhlá provincie se obtížně spravovala jako jeden celek, a to zvláště poté, co zesílily útoky Dáků ze severu (ti tu plenili v letech 69, 85–86 i později). Proto byla roku 86 Moesie rozdělena na dvě části: Moesii Superior se sídlem v Singidunu (nynější srbský Bělehrad) a Moesii Interior, jejíž hlavním městem byl Tomis (nynější Constanța v Rumunsku); hranici mezi nimi tvořila řeka